

ALÁN-OSZÉT ADALÉKOK AZ „ÉRZÉKEK ÉS VALLÁS” C. KONFERENCIA ANYAGÁHOZ

Tanulmányom anyagának egy részét Miller: *Oszetinszkie etjudü I.* című művéből vettem, amelynek első kötetében a szerző oszét és orosz nyelven részleteket közöl a nart-eposzról; de az orosz fordítást összevettem az oszét szöveggel. Idézek Szabó Istvánnak *Történetek az oszét nemzeti eposzból, a „nart mondakör”-ből* c. tanulmányából is, aki orosz nyelvről fordított részleteket a nartok történeteiből. A szemelvények harmadik részét Xjajtüxjtü Azämät Zünargj dyr Tayrägjtä¹ (*Értékes kő Regék*) c. elbeszélés-kötetéből fordítottam. A szerző ezeket a *tayräg-egnek* nevezett régi történeteket a szájhagyomány alapján formálta irodalmi értékű elbeszélésekké.

A nartokról szóló csodás történetek mondafűzére leginkább a finnek *Kalevalá-*jához hasonlítható, és főként a Kaukázus vidékén élő, az egykori jászokkal rokon oszét népcsoport szájhagyománya őrizte meg, de ismerik az abházok, adigék, ubihok, karacsajok, balkárok, csecsenek, ingusok; egyes grúz népcsoportok (pl. szvánok) és a dagesztáni avarok is.

A három nemzetségből származó nartok egyes kutatók szerint egy valamikor élt népcsoport emlékét őrzik; de sokban hasonlítanak a görög félistenekhez is; az állat által megszoztatott gyermek pedig Romulusz és Remusz történetét juttatja eszünkbe. A nart-mesék sajátosságait jól érzékelteti *Szozruko* születésének leírása:

„SZOZRUKO a BORÁ-k közül volt, de sem anyától, sem apától nem született. Egy napon történt, hogy SZATANA a nadrágját mosta, és kiterítette a napra egy kövön. Odament YASZTÜRDZSI a nadrághoz a kő fölé, és a nadrág után epekedett; ettől aztán a lelke a kő gyomrába telepedett. SZATANA észrevette, mennyire epekedett YASZTÜRDZSI a nadrágja után, és hogy lelke bement a kő belsejébe. Aztán (SZATANA) elkezdte számolni a kő hónapjait, és amikor eljött a napja, hát felvágta a követ, és a kőből előjött SZOZRUKO, jég állapotban, és játszani kezdett”²

Egy másik fogantatás és születés:

„Egy napon az történt, hogy TAMAR-ra a hasadékon keresztül ráesett a nap fénye, és terhes lett. Egy évre rá gyermeke született. Ezt a csecsemőt TAMAR kivitte az erdőbe, és otthagya. A gyerekekhez odament egy (dám)szarvas, és a cicit tartotta neki (megszoptatta)”³

¹ A *tayrägjtä -rägj-* morfémája tartalmazza a 'rege, monda' jelentést, ezért felteszem, hogy a magyar *rege, regős, regél* ebből származik, az oszét *rägj* pedig hangátvetéssel keletkezett az iráni *gar* 'kiáltás'-ból. Az oszétban él a korábbi alak is: *xjār* 'kiáltás, kiabálás, ordítás, nyögés' jelentésben.

² MILLER 1881. 32–34.

³ MILLER 1887. 672.

Tapintás és hőérzékelés

Jó hatvan éve ismerem a Sztüx vizébe mártott Akhilleuszés a sárkány véreben megfürdő Siegfried történetét, akik így sebezhetetlenné váltak, de mindaddig eszembe sem jutott, hogy sérthetetlenné válásuk és egyes keresztény szentség – főként a keresztség – között bármiféle kapcsolatot keressek, amíg a nartok tetteiből le nem fordítottam Batraz megedzésének leírását. Batraz úgy válik legyőzhetetlenné, hogy KURDALÄGON-nal, az isteni kováccsal megedzeti magát, ahogy az az *äxszargard*-ot, a csodás erejű kardot is megedzi. A hős megedzése így történik:

„Amikor (BATRAZ) a házához ért, hát mondta: *Így semmiképpen sem harcolhatok az emberekkel, mert csont és hús vagyok; megedzetem⁴ magam, és akkor acél leszek.*

Azután a zsebébe dugott háromszáz tumánt (grúz pénzegység-szerk.), és elment KURDALÄGON-hoz, és mondta neki: *A jó Isten áldjon meg, edz meg engem, hogy acél legyek!* KURDALÄGON mondta neki: *Én megedzenélek, de te elégnél a tűzben.* BATRAZ mondta neki: *Bármi történjen is, de mégis lehetetlenség, hogy meg ne legyek edzve.*

Azután KURDALÄGON köveket hozott, és rátette őt a kohóra kövek alá. Azegyikszombattól a másikig fújtatott. Amikor a határideje letelt, KURDALÄGON mondta: *Hadd lám BATRAZ-t, ekkorra elégett, és kidobom a csontjait.* Aztán amikor odament hozzá, hát BATRAZ ül a tűzben és néz. És mondja neki BATRAZ: *Ha felhevítettél, hát edz is meg; ha nem, addig se vacakolj velem, adj egy fandiürt, hogy játsszam rajta!* Hát KURDALÄGON adott neki egy fandiürt, és ő játszott.

Azután hozott rá más köveket, újból kezdte izzítani, és egy hétig fújtatott (*nyomta a szelet*). Amikor a határidő letelt, hát KURDALÄGON mondta: *Na most megnézem, átizzott-e egészen!* Amikor megnézte, hát BATRAZ mondta: *Légy kegyes, hűts le engem, dobj a tengerbe!* Amikor a tengerbe dobta, a tengerben egy hétig nem mutatkozott víz, száraz maradt. Azután BATRAZ ott acéllá változott, és amikor kijött belőle, hát akkor a tenger is kezdett megtelni⁵

Bízom benne, hogy a Tisztelt Olvasóban is felmerült az a gondolat, hogy a keresztelés pogány előzménye, tapasztalati alapja a vas acéllá edzésének mozzanata volt; vagyis a keresztelés gondolata annak az analógiájára született meg, ahogy az ember a rideg, törekeny vasat rugalmassá, ellenállóbbá tette.

A kereszteléskor nincs ugyan nyoma az edzés első mozzanatának, a felizzításnak, Keresztelő Szent János azonban két evangélista szövegében is utal a tűzre: „Én csak vízzel keresztelek, Ő Szentlélekkel és tűzzel fog benneteket megkeresztelni” (Mt 3,11; Lk 3,16).

Azt is tudjuk, hogy a korai keresztelkedés formája a vízbemártás, vízbemérités volt, ahogy ezt egyes szekták ma is végzik; erre a korai formára utal a „keresztelés” latin, angol és német megnevezése: *baptisare* „megkeresztelni” a görög

⁴ Az oszét ige jelentése „megken”.

⁵ MILLER 1881 22.

baptein „alámeríteni, belemeríteni”; a német *taufen* „megkeresztelni” korábbi jelentése ugyanez volt⁶

A katolikus egyház tanítása a keresztség szentségéről: „A keresztség: újjászületés Krisztusban”⁷. A vas acéllá edzése ezzel is párhuzamba állítható: az istenségnek tekintett vízből (esetleg olajból) kivett vas érzékelhetően más anyag, mint a korábbi nyersvas volt.

Valamennyire hasonló tapasztalata lehetett az ókori embernek már a vaskor előtt, a kerámia készítés során is. A kiégetett agyag szilárd ugyan, de porózus, a vizet áttereszt. Ezt a hátrányos tulajdonságot először feltehetően zsiradék – faggyú, olaj, viasz – bedörzsölésével csökkentették; az *avatás* szó második jelentése „a megfaragott fának olajjal, zsírral való bekenése; pácolás”⁸. Később még látni fogjuk, hogy az elejtett medve faggyúját seb gyógyítására is alkalmazták. Azután máz-as edényeket készítettek, s a mázas kerámia egyúttal még szilárdabb és szebb is lett. A máz felvitelének legősibb módja szintén a bemártás, csurgatás; legkézenfekvőbb anyaga a vízben oldódó konyhasó volt.

Látjuk tehát, hogy a szentségek feladásának legősibb, de máig alkalmazott anyagait – víz, zsiradék ~ olaj és só – az ember már a rítusok kialakulása előtt tapasztalata alapján gyakorlati célokra használta. Hogy az állati eredetű zsír és faggyú szerepét a vallásokban teljesen átvette a növényi eredetű olaj, annak oka ugyanaz lehet, ami miatt a böjti étel is főként növényi eredetű táplálékból áll.

A természettudományosan is magyarázható edzés egy idő múlva mágikus eljárássá alakult, s a megkenést személyekre is alkalmazták. Az átmenetet mutatja a következő részlet:

„(AHSZARTAG) holtan esett össze, és a kard kiesett a kezéből. Ám ekkor váratlanul – nem tudom honnan – megjelent a „donbettir”⁹-ek egyike, és odasúgta AHSZAR-nak:

– *Kend meg a kardodat avadz*¹⁰-gyógykenőccsel, és menten legyőződ az ellenséget!

AHSZAR egy szempillantás alatt megkenete a kardját avadz-kenőccsel. És amikor KARAMAG feléje sújtott a kardjával, AHSZAR háritani tudta az ütést, és KARAMAG kardja parányi szilánkokra hullott”¹¹

Ahszar tehát konfirmálta a kardját, s a latin *confirmo* jelentése „megerősít, megedz, megszilárdít; felbízta, felbátorít, lelkesít”. A protestáns konfirmációnak megfelel a katolikus bérmálás szentsége. Ennek kiszolgálásakor a püspök enyhén arcul üti a bérmálandót; a lovaggá avatásnak – és számtalan közösségbe felvételnél – is része az ütés, a megverés. Az ütés, verés mozzanata is megtalál-

⁶ DROSDOWSKI 1989.

⁷ ÉNEKLŐ EGYHÁZ, továbbiakban lásd. É.E. 1986. 906.

⁸ B. LŐRINCZY 1979.

⁹ A nartok vízi istensége DONBETTIR, akinek tiszteletére az oszétok is halat áldoztak. A *donbettir*-ek az istenség családtagjai. A *donbettir* szót a magyar *denevér* megfelelőjének tartom, és „a vizek ura” alapjelentésben etimológizálom.

¹⁰ Az *avadz-kenőcs* előtagja (oszét igéje *ayadzsun* 'átváltoztat') indokolja, hogy a magyar *avat* igét, amelyet a TESz. valószínűleg uráli eredetűnek tart, az alánból származtassuk; de az *avadz* szócsaládjába tartozónak vélem a magyar *edz* igét is.

¹¹ SZABÓ 1992. 205.

ható a vas feldolgozásában, mert az igazán jó kardot kalapálással (vékonyítás, sokszoros összelapolás) állítják elő.

A teljességhez tartozik azonban, hogy a nart-mesékben Batraz-on kívül más nem képes elviselni az edzést. Miután Batraz verekedésben csúfosan legyőzte BÄDZÄNÄG-et, ő is meg akarta magát edzetni:

„Azután BÄDZÄNÄG tizenkét rubelt dugott a zsebébe, és elment KYRDALÄGON-hoz, és mondta neki: *Engem is edzz meg, amennyire BATRAZ-t is megedzettek!* KYRDALÄGON mondta neki: *Nem bírnád ki, elégnél, és nekem szomoruság lenne.*

– *Egyáltalán ne szomorkodj miattam, a szívességért 12 rubel jutalmat fizetek neked.* Azután KYRDALÄGON rátette őt a kohóra, köveket rakott rá, és fújtatni kezdett. Amikor a tűz felgyulladt, hát BÄDZÄNÄG felkiáltott: *Elégek, KYRDALÄGON, vegyél hát ki!* KYRDALÄGON kivette őt, kihúzgálta a csontjait, és mindet szét-szórta”¹²

Az Evangélium így közli Jézus halálát: „Most Jézus még egyszer hangosan felkiáltott és kilehelte lelkét” (Mt 27,50). Keresztény felfogásunk szerint a halál tehát akkor következik be, amikor a testből eltávozik a lélek.

Mivel azonban a lélek érzékszerveinkkel nem érzékelhető, az őskori ember az életet jelentő lelket érzékelhető dolgokkal azonosította. Nyolc éves voltam, amikor három hónapos húgom meghalt. A koporsóba zárás előtt – anyám, nagyanyám példájára – én is megcsókoltam. Örök élményem maradt, hogy a halott hideg. *A Hogyan ölte meg az Isten BATRAZ-t?* c. fejezetben Miller az oszét *täf* szót az orosz *dix* szóval fordította. Az oszét *täf*-nek a rendelkezésemre álló szótárban csak 'hő; aroma, szag, illat; kigőzölgés' jelentése van, a 'lélek' oszétül *yd ~ od*; a 20. századi szövegben már ez szerepel:

„Az Isten mondta nekik: *Az volt az elhatározásom, hogy a hőjét rátok bocsássa ...*” (Xcay szün záxta: „*Yi mä ynaf ydisz ämä yl jä täf szyáxta;*”) ¹³. – Ajkai elkékültek, csuklott egyet, és kiadta lelkét (Bültä acjäx sztü, iy xäkjyürc ma kodta ämä jä yd sziszta”) (Yägjyüllä halála 9).

Ezek alapján felteszem, hogy a nart-mesék egykori megfogalmazói az életet adó, de érzékelhetetlen lelket az élő test érzékelhető hőjével azonosították, s az a képzetük alakult ki, hogy ez hő három nap alatt távozik el véglegesen. Ezzel magyarázom, hogy nálunk pl. a halottat a halála utáni harmadik napon temetik el; a közbülső napokon pedig virrasztják. A nart-mesékben ez úgy jelentkezik, hogy a halottat eltemetik ugyan azonnal a halála után, de a sírt három napig őrzik; Szaszana a sírban még három napig termékeny:

„A BORÁ-k anyja volt SZASZANA. Egy napon történt, hogy YASZTÜRCI odament hozzá, és magával hozott egy embert: *Szerelmeskedni szeretnék* – mondta. SZASZANA mondta YASZTÜRCI-nek: *Én senkire sem hallgatok az emberemen kívül.* YASZTÜRCI mondta neki: *És ha meghalsz, hát akkor hová jutsz, nem mentelek meg a haláltól sem!* Azután amikor SZASZANA meghalt, kérte a gyerekeitől – XÄMÜC-

---

¹² MILLER 1881. 33.

¹³ MILLER 1881. 30.

től, YRÜZMÄG-től és SZOZRÜKO-tól: *Íme, egy erőszakos ember járt utánam, ezért kérlek, gyermekeim, hogy három éjszaka őrizzék a sírt!*

SZASZANA meghalt, és az első éjszaka YRÜZMÄG örködött. Éjfélkor odament YASZTÜRCI, és világosságot csinált, láthatóvá tette a napot, és mindenkinek a nyáját a pásztorhoz terelte. Azután YRÜZMÄG mondta YASZTÜRCI-nek: *Ravas ember! ezzel engem nem csapsz be! Ott ült YRÜZMÄG, örködött, és amikor világos lett, hát hazament.*

A második éjjel SZOZRÜKO ment a sírhoz, és virrasztani kezdte anyját. YASZTÜRCI éjfélkor megint ment a sírhoz, világosságot csinált, és mindenkinek a nyáját a pásztorhoz terelte. Azután SZOZRÜKO mondta: *Ravas ember! engem ezzel nem csapsz be.* SZOZRÜKO számolta az órákat, és amikor kivilágosodott, hát hazament.

A következő éjszakán XÄMÜC-re került a sor, hogy anyját őrizze. Azután éjfélkor YASZTÜRCI megint odament, világosságot csinált, és megint a pásztorokhoz terelte a nyájakat. Hát mondta XÄMÜC: *Ej, én miért üljek itt, amikor kivilágosodott, amikor a nap is kinézett, amikor a nyájait mindenki a pásztorhoz terelte? Elmegyek, és én is mulatok az ALAGÁ-k lakodalmában.* Elment a lakodalomba, és mulatott.

Azután YASZTÜRCI odament SZASZANÁ-hoz, és először saját maga hált el vele, azután hozzá engedte a csődörét, ezután pedig az agarát engedte hozzá, és felrepült az égbe.

Azután egy ember elment az ALAGÁ-k játékaiba, és mondta: *Nem csoda! A BORÁ-k sírboltjából lánysírás, farkasüvöltés és kutyaugatás jön.*

Amikor aztán YRÜZMAG meghallotta, hát mondta: *Ej, a testvérem nem örködött: nem virrasztotta anyánkat.* Odament a sírhoz és látta: az anyja szült egy lányt, egy farkast és egy kutyakölyköt. YRÜZMAG mindet elvitte: a házában felnevelte, és elnevezte őket. A lány csinos lett – SZATANÁ-nak hívták. A farkas pedig YRÜZMAG-nak DURDURA (nevű) tarka lova lett; a kutyakölyökből agárkölyök lett, és jó agar volt.¹⁴

Egy másik epizódban ELTAGJAN levágott feje addig harcol, vagyis addig él, amíg ki nem hűl (oszétül *nyyazal*, oroszul *poxolodela*):

„Amikor aztán SZOZRÜKO levágta a fejét, hát a fej felpattant, és a SZOZRÜKO kezében levő kard markolatát szájával megragadta. SZOZRÜKO elmenekült, és ELTAGJAN feje üldözte őt. Azután lehűlt a fej, és megállt, a kardját is kiejtette.

Amikor SZOZRÜKO ezt látta, hát maga is megállt, visszafordult, és levágta a feje prémjét. Ami csak volt ELTAGJAN házában, mindent elvitt a saját házába.”¹⁵

Hallás

A hang hallószervünkkel érzékelhető rezgés; Ton, Schall, Klang, Stimme, Laut'. A láthatatlan hangokból épülő mondat értékű közléseknek, szavaknak,

¹⁴ MILLER 1881. 46–48.

¹⁵ MILLER 1881. 36.

később mondatoknak a nyelvalkotó ember isteni származást, varázserőt tulajdonított. Ennek igazolására említem, hogy a latin *vox* „hang, szó, beszéd” szkítából is kimutatott oszét megfelelője a *vac*,¹⁶ amelynek főbb jelentései: „hír, híradás; jel, jelzés; bölcs mondás; közlés, értesítés; tanulmány”; de istenségek jelzője is: VACILLA, VAC GEORGI ~ VASZTÜRZSI, VAC TOTYR. Ezt a morfémát vélem a SZERVÁC, BONIFÁC (jelentése „a nyár / a fény istene / hírnöke”) nevek és a *javas, kovács, szarvas* stb. szavak utótagjában is. Az ember elképzelése szerint fokozni lehet a varázserőt, ha éneklí a szöveget. A különböző egyházak hatásosabb imaformának tartják a recitáló, éneklő imádkozást: „Aki szépen énekel, kétszer imádkozik”.

A hangszerek használata kiterjesztette az isteni eredetűnek tekintett hang lehetőségeit, hiszen a zeneszerszámmal képzett hang mindhárom jellemzője meghaladhatja az emberi hangét: erősebb lehet, terjedelme nagyobb, hangszíne változatosabb.

A bibliai Káin utóda Lámech, akinek Ada nevű feleségétől származott Jubal, ő „lett az ősatya azoknak, akik gitáron és fuvolán játszanak”, Cilla nevű felesége pedig „Tubalakainnak adott életet; ő az őse a bronz- és vaskovácsoknak” (Ter 4,21–22), tehát a fém hangszerek készítőinek – ezért én a *tuba* („hangszer”) nevét Tubalkainra vezetem vissza. A Kalevala kovácsa, Ilmarinen szintén készített hangszert is, és a *kantele* hangjainak hatására csodák történtek. Fentebb láttuk, hogy az oszétok isteni kovácsa, KYRDALÁGON is *fandúr*-t adott Batraznak, másutt a csodafémből (*fatüig*) varázssípot készített kedvenceinek:

„Amikor a nartok az asztra fektették a varázssípot, az hangosan és vidáman megszólalt:

*Fogd az ivókürtöt!
Emeld az ivókürtöt!
És idd ki
Az egészségünkre!”¹⁷*

XJAJTÜXJTÜ A.-nek *A gyász tüze* c. elbeszélésében a vérbosszú miatt halálra ítélt hős hangszerjátékának köszönheti életét:

„Hozzátok ki a dudát, teljesítsük „véresünk” utolsó kívánságát, ...

XJYÜRMAN istenségként bocsátotta durva kezét a dudára, és bensőségesen így szól hozzá: *Óh, atyai nagy drágaságom, az élet szörnyű útját együtt jártuk, ne félj, vigasztalóm voltál, az én harcom dalait énekelted; de a halálom küszöbéhez érkeztél, és maradj boldog. A te duruzsoló hangodon egyetlen dallam se hallatsszon. Az ironok és keszegek között épüljön meg a barátság hídjá.*

XJYÜRMAN, ahol állt, ott leült a földre, és a duda nyakát ismerősen a szájához illesztette. Ujjai a rováson tempósan mozogtak. A varázslatosan kellemes hangok fecskefiókákként törtek elő a duda torkából, először remegve magasan szálltak, azután alacsonyra estek, és a bírósági embereknek a szívét csicseregve megindították. A duda vidáman énekelte:

¹⁶ ABAEV 1949.185–6.

¹⁷ SZABÓ 1989. 196.

Járjátok a táncot körbe, körbe,
Ori-ori, o-räjdä!¹⁸
Körbe, körbe, szoros körbe,
O-ri-o-ri, o-ri-o-räj-dä!
A tagokkal – könnyedén, a lábakkal halkán,
O-räj-dä, o-räj-dä,
A lábakkal – könnyedén, a tagokkal halkán
O-ri-o-ri, o-ri-o-räj-dä...

Az uraságnak és embereinek hideg vérét az isteni játék dallamai felélénkítették. A gyász tüze körül körtáncot kezdtek járni. Az öreg uraságnak is szárnyai nőttek, és pacsirtaként felemelkedett. A gyászruhás nép is elfelejtette az atyai szigorú szokást, és körtáncot kezdett járni. Apáról fiúra ilyen csodát a Kaukázus ádáz hegyei még sohasem láttak. Fehér csúcsai megzavarodtak, és szájtátva bámulták a táncoló embereket. A gyász tüzeinek helye nem fájt annyira, és gyógyult. A duda játéka enyhítette. A nap forró könnyei ugrabugráltak örömben, és a duda elhallgatott. XJYÜRMAN felemelkedett, és ALARDI áldozataként várakozva tekintett bírójára. INALDÜXJO hevesen odarohant hozzá, keblére ölelte, aztán megállt „vérese” előtt, és így szólt:

„Kár lenne ilyen fülemüle-lelket elpusztítani. Allah ezt senkinek sem fogja megengedni; ha őt megölik, előbb engem szúrjatok le, – és nemesi sapkáját XJYÜRMAN fejére tette. Ez pedig azt jelentette – barát, testvér. Az uraság beleegyezett fia szándékába. A gyászolók levetették gyászruhájukat, és az emberek táncolva-énekelve megindultak TEMRJYK kastélyához. A nap mosolyogva indult nyugovóra. Az uraság házában isteni lakomát csaptak” (A gyász tüze 89).

A zene isteni eredetének hitét a szómagyarázat is alátámasztja. Az ókori embernek ez az elképzelése tükröződik a hangszerek megnevezésében is: etimológiám szerint a valójában száj alakú vonós „nagybögő” és „nagygerblye” jelentésű *barbulya* alapjelentése „a Teremtő szája”; *-bulya* utótagjának megfelelője a latin *violina* és megfelelői; a *tuba* alapjelentése „az Isten szava (hangja)”; a *hárfa*-é „a Nap-isten hangja) szava” stb.¹⁹

Szaglás és ízlelés

A rituális cselekmény elengedhetetlen mozzanata az evés és ivás, amelynek során a résztvevők az Isten adományát, vagy inkább magát az istenséget veszik magukhoz. Az oszét *kyüvd* szótározott jelentése „ima, imádság; könyörgés, kérés”,²⁰ de magába olvasztotta a „lakoma” jelentést is.²¹ A sikeres vérbosszú után Batraz:

¹⁸ A magyar *rajta* határozószó kifogástalan megfelelője.

¹⁹ KAKUK 2004. 69–82.

²⁰ ISZAEVA, Z. G. – CAGAEVA, A. D. 1978. 218.

²¹ KALOEV 1971. 238.

„Tünta városában összeszedte a férfiakat, lányokat, a jó holmikat, és mind-et magával vitte. Azután az ember fejét elvitte a temetőbe, ahol apja sírja volt, ezután összehívta a nartokat, és imádkozott: *Bosszút álltam apámért!*; egy hétig tartóztatta őket és lakmározta²²

Szabó István is kiemeli, hogy a vadászatnak fontos szerepe volt a nartok életében: „... a lakomán csakis vadászaton ejtett zsákmányt szolgálnak fel ...”²³. Hozzáteszem, hogy a *kyüvd*-nek, a rítusnak szerves része az állat megölése, pusztulásának látványa is. XJAJTÜXJTÜ A. *Vércseppek* (32–55) c. elbeszélésében a szomszéd falu búcsúünnepségére küldött vendég, Tede út közben először két medvét és egy vaddisznót ejt el, de ezeket nem viszi magával, mert elpusztultak, hanem élő szarvast visz ajándékba:

„TEDE hosszasan nézte három vadjának a tetemét és magában mondta: *Hej, én a gazdag vendéglátóimnak aligha viszek élő medvét, különben azt mondták volna, hogy valahol döngölve találta.* A vadak testét feldarabolta, a medve faggyújával bekente sebeit, húszakat a fák ágaira akasztotta, és fáradtan felállította vadász-csapdait.

... a Banxjлом szurdokból megjelent egy ember. Mivel egyedül volt, senki sem mozdította rá a fülét sem. Pedig ez TEDE volt. Amikor odaért a laphoz, hát a szarvas lábait kioldozta, de az félelmében nem mert felállni. Amikor hosszú kötelet tett rá, hát a vad böggve felugrott, de a sörtekötél erős volt.

Amikor a fiatalok közül egyesek meglátták a szarvast, hát kórusban felkiáltottak, és elébe szaladtak. A segítségükkel TEDE a vergődő szarvast a vének elé vonszolta, és köszöntötte őket:

– *Jó lakomát, nemes BADILÁ-k. Én Hod-i vadász vagyok, TEDE, ajándék a ti lakomátokhoz, és hogy nem a legjobbkor érkeztem, bocsássátok meg. Csupán a sörtekötelemet ne tegyétek tönkre, – és a kötél végét a vendéglátóknak nyújtotta. A nyugtalan vad zilálva felugrott, egész testében remegett.*”

XJAJTÜXJTÜ A. a szertartás részeként ábrázolja a leölés mozzanatát is:

„SZAFAR a serleget és a tányért továbbadta a fiatalabbaknak, és akkor felhangzott öblös hangja.

– *Isten, dicsőség neked és a te alkottad angyaloknak, ... A GÁLÁY-k és EDZI-k mától kezdve ne ellenségeskedjenek ... Ha valamikor valakit a lelkiismerete bántana, és esküjét megszegné, így folylyék ki a vére! –* szólt, a ... kard a napra villant, és a fehér bika tarkójába vágódott. A bika összerándult, és a földre zuhant...

– *Óh, nagy Isten, legyen ez az áldozat neked kedves, és ügyeinket vidd sikerre, – imádkozott SZAFAR, s a bika feldarabolását a fiatalabbakra bízta, ... (A vizescsésze ára 18).*”

Nem kétséges, hogy az áldozati állat vergődésének szemlélése, a kifolyó vér látása a jelen lévőket különleges izgalmi állapotba hozza.

²² MILLER 1881. 22. A „lakmározta” állítmányt az oszét szövegben „*minasz fükodtoj*” alakban találjuk, és ennek alapján kétségbe vonható a TESz. azon származtatása, hogy a magyar *menázi* ausztriai német eredetű, hiszen az írott alakban csak 1853-ban jelentkező szó a nyelvjárásokban általánosan ismert, és *minázi* alakja is van.

²³ SZABÓ 1992. 199.

A nartok történeteiben az egyébként gyakran említett lakomáknak az illatára utalást nem találtam, ezzel szemben a 20. századi XJAJTÜXJTÜ műveiben gyakran találunk a szaglásra ható leírásokat:

„A saslik szúrós illata az ég felé tört, és a szolgák sóvárogva, nyálukat nyelve szimatolták” (Vércseppek 33);

„Az ebédlőasztalok zsírban úsztak. A saslik kellemesen száraz illata az eget érintette” (A gyász tüze 91);

„A saslik és a tarka-barka virágok sörszagú illata a levegőben összeolvadt, és az orrlukákat kellemesen csiklandozva nyálat ingereltek” (Cállagék fekete virága 123).

Látás

Egyes népek az istenség szájának a holdat²⁴ tekintették, szemének pedig a napot. A napba tekinteni azonban csak egyes napszakokban vagy sajátos körülmények között lehet. Ezen tapasztalatból származhat az a vallásokban is élő viselkedési norma, hogy akit tisztelünk, annak közvetlenül nem nézünk a szemébe, az előtt lehajtjuk a fejünket:

„Ahogy a menyekhez illik, DZERASSZA elhalad az öregek mellett: mélyen lehajtja fejét, és nem fordít hátat az öregeknek.

A tiszteletreméltó nartok elcsodálkoztak:

Ki ez? Velünk tisztelettudó, tehát a mi menyek egyike”²⁵

XJAJTÜXJTÜ A. Füdysz c. elbeszélésében az anya kilenc fiát hívja segítségül a vele erőszakoskodó útonállókkal szemben:

– *Híííííj!*

A kilenc testvér meghallotta, micsoda, egy szempillantás alatt mellette termetek. Rávetették magukat az „erőszakoskodókra”, és amikor jól helybenhagyták őket, hát az anya felkiáltott:

Elég!

A testvérek megrázkódtak. Félreálltak, és szülői tiszteletükben lesütötték a fejüket” (Füdysz 23).

A tér vízszintes tagolása

Mindhárom forrásom kiemeli, hogy az ülésrendnek a nart-eposz korától napjaink szigorú rendje van a ceremóniális étkezés során, a tanácsban, a bíróságban: „... és leültették AHSZARTAG-ot. Hárman, akik idősebbek voltak nála, az

²⁴ Származtatásom szerint a *muzulmán* „az iszlám híve, mohamedán” szó alapjelentése „(az isteni) szájából származó lélek / ember”.

²⁵ SZABÓ 1992. 211–212.

egyik oldalára, négyen pedig, akik tőle fiatalabbak voltak, a másik oldalára ültek.”²⁶

Szabó-ék oszétiai vendégeskedésük során a következőket tapasztalták: „Az asztalfőn ült a legidősebb férfi ... Tőle jobbra és balra kor szerint helyezkedtek el a lakoma résztvevői.”²⁷

Szabó László beszámol a nők helyzetéről is: „Ordzsonikidzében ... a rövid bemutatkozás után a család nőtagjai elhagyták a szobát ... A férfiak egymás között külön étkeztek, s mondták a tóosztokat. ... a családi körben ... sem jelenhettek meg a főlnöttek társaságában a család ifjabb tagjai: a főiskolás lány és a sorozáson átesett ifjú.”²⁸

A térbeli elhelyezkedés leírását XAJTÜXJTÜ A. is fontosnak tartja:

„A vendégek kor szerint sorban álltak” (A vizescsésze ára 16);

„A véneknél kissé lentebb oldalt állt a karcsú derekú, fejét fenntartó ifjúság” (Vércseppek 32);

„A Banxjlom szurdokban lent az Yrszdon jobb partján, a BADILÁ-k tágas libalegelőjén megkezdődött a hősi tánc ... A díszhelyen a hosszú áldozati asztalok körül foglaltak helyet a BADILÁ-k kedves vendégei. A főhelyen ült, mint YÜRÜZMAG nart, a nemes nemzetségnek, a tisztelt öreg XJYÜBAD-éknak büszke AJDARÜXJO-ja. ... Az egyik oldalon arany vesszőkként álltak sorba a mozgó-fecsegő, karcsú lányok, és a mellükön levő gombok a reggeli nap fényében csillagokként ragyogtak ... A másik oldalon velük szemben álltak a széles vállú, vékony derekú ifjak, ezüst törük markolatát fogva. Egymást váltották ...” (Vércseppek 40).

A tér rituális tagolódása a templomokban, szabadtéri istentiszteletek (körmenetek, úrnapi sátorok felállítás, búzaszentelés) stb. során ma is szerepet játszik, Kunszentmártonban pl. a templomban az idősebbek a padsorokat „a férfiak padsora” (a jobb oldal) és „a nők padsora” megnevezéssel különböztetik meg; ezek tárgyalása azonban nem előadásom feladata.

A tér függőleges tagolása

A tér függőleges kiterjedésének tagolására jellemző az egykori alánok életében nagy szerepet játszó, 3–7 szintes torony (*mäszüg*²⁹) kezdetben minden biztonnal lakásként és védőbástyaként szolgált, később azonban a két funkció elkülönült, és a tornyot szinte csak védelemre használták. A torony függőleges tagolásának kultikus jelentősége volt; a felső szinten történő elhelyezés a megbecsülés jele:

---

²⁶ SZABÓ 1992. 198.

²⁷ SZABÓ 1992. 198.

²⁸ SZABÓ 1989. 18–19.

²⁹ Az oszét *mäszüg* „torony” szóból származhat a Kunszentmártonban is ismert, de eddig csak egy szótárban feljegyzett *mesüge* szavunk (BAKOS FERENC: *Idegen szavak kéziszótára*. Bp., 1965), amelynek jelentése „(rendszerint nagy termetű) félbolond, gyenge értelmi képességű ember”, mert az oszét *mäszüggond*-nak „hórihorgas ember” jelentése is van.

„Xämüc elment az emberrel, és zsebből foglalót adott nekik, és végül fizetett. Azután elvitte asszonyát, és a tornyára ültette, és ott tartotta őt. Ott élt sokáig.”³⁰

Amikor DZERASSZA szülni a nartok hazájába ment, a vének így szóltak:

„UARHAG-nak ne a régi bástyájába és ne is csak a legalsó szintre vezessétek, hanem AHSZARTAG bástyájának legtetejére, a tiszta (vendég) szobákba.

És akkor DZERESSZA mondta:

– *Nem illendő nekem most ott lennem. Hamarosan eljön az idő, amikor bemutatom nektek nemzetségeitek új sarját. Addig meg nyugodtabb lesz számomra a hely nem a magas bástyában, hanem a homályos akolban.*

Az asszonyok elvezették az akolba és ott DZERASSZA két ikerfiút szült³¹ s csak a szülés után költözött a legfelső szintre.

A felső szint kitüntető szerepét magyarázza, hogy ott találjuk a *xädzar*³²-t, a családi tűzhelyet:

„UARHAG elvezette az ifjakat ősi bástyájukba. Először legfelülre mentek, a bástya fogadószobáiba és látják, be sem lehet lépni, annyi ott a szemét.

Akkor a testvérek közül az egyik fogott egy falapátot, a másik meg egy seprűt és kitisztították, kisépérték a ,hadzar'-t - azt a szent helyet, ahol a tűz ég. A ,hadzar' fellobogott, és valamennyien látták, hogy hétszerte jobb az előzőnél”³³.

Felteszem, hogy a templom szentély részének és aztán még az oltár megemelésének szokása sem csupán azt a gyakorlati célt szolgálta, hogy a látást, hallást megkönnyítse, hanem így a szent cselekmények térben is közelebb kerültek „a magasságokban trónoló” Istenhez vagy istenséghez, s talán ez a szemlélet volt a toronyépítés elsődleges indítéka is.

Engedjék meg, hogy értekezésemet XJAJTÜXJTÜ hősenek szólásával fejezzem be: *Az ember sírva jön az életre, a halálba valószínűleg énekelve megy (A gyász tüze 88).*

Irodalom

ABAEV, V. I.

1949 *Oszetinszkij jazük i folklor*. Izdatelsztvo Akademij Nauk SzSzsZr, Moszkva–Leningrád.

BAKOS FERENC

1965 *Idegen szavak kéziszótára*. Terra, Budapest.

BENKŐ LÓRÁND főszerk.

1967, 1970, 1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest. [Rövidítve TESz.]

³⁰ MILLER 1881 18.

³¹ SZABÓ 1992. 213.

³² A *hadzar* ~ *xädzar* jelentése a mai oszétban „ház, épület”, korábban jelentette magát a ház tűzhelyét és azt a szobát, ahol a tűzhely volt. A *ház*-nak a magyar nyelvjárásokban is van „szoba” jelentése. Szómagyarázatom szerint a *xädzar* szóösszetétel: előtagja a magyar *had* „nagycsalád”, utótagja a szláv *zsár* „tűz”; ennek emlékét őrzi a lánykéréssel kapcsolatos *háztűz-nézés*.

³³ SZABÓ 1992. 214.

BIBLIA

1991 *Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

B. LŐRINCZY ÉVA főszerk.

1979, 1988, 1992 *Új magyar tájszótár I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Rövidítve ÚMTsz.)

DROSDOWSKI, GÜNTHER

1989 *DUDEN 7 Das Herkunftswörterbuch Etymologie der deutschen Sprache*. Dudenverlag, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich. Éneklő Egyház.

1986 *Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal –*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. (Rövidítve É. E.)

ISZAEVA, Z. G. – CAGAEVA, A. D.

1978 *Kratkij russzko-oszetinszkij szlovarj 15000 szlov*. Izdatelsztvo „Russzkij Jazük”, Moszkva.

KAKUK MÁTYÁS

2004 *Etymologia eclectica*. Lantos Nyomda és Kiadó Kft., Kunszentmárton.

KALOEV, B. A.

1971 *Oszetini /Isttoriko-etnograficseszkoie isszledovanie/*. Izdatelsztvo „Nauka” Glavnaja Redakcija Vosztocsnoj Literaturü, Moszkva.

MILLER, V.

1881, 1882, 1887 *Oszetinszkie etjudü I–III*. Ucsenüja Zapiszki Imperatorszkiego Moszkovszkago Universziteta, Moszkva.

SZABÓ ISTVÁN

1992 *Történetek az oszét nemzeti eposzból, a „nart mondakör”-ből*, In: BOTKA János szerk: *ZOUNUK A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve* 7. Szolnok, 193–216.

SZABÓ LÁSZLÓ

1989 *Oszét földön*, In: GULYÁS Katalin – SZABÓ István – T. BERECZKI Ibolya szerk: *Írások az oszét kultúráról*. Múzeumi Levelek 61–62. Damjanich Múzeum, Szolnok, 16–19.

XJAJTÜXJTÜ, AZÄMÄT

1984 *Zünargj dyr. Tayrägjtü (Értékes kő)*. Csinügyadzän „Ir”, Ordzsonikidze.

MÁTYÁS KAKUK

ALAN / OSSETIAN CONTRIBUTIONS TO THE MATERIAL OF THE CONFERENCE “RELIGION AND THE SENSES”

This paper, as the title indicates, presents excerpts relevant to the theme “Religion and the Senses” from the Ossetian *Nart Saga* dated back to the Alan era, and *Zünargj Dyr*, a set of Ossetian short stories based on ethnographic collections and published in 1984. The author translated the majority of these excerpts from Ossetic, and presents them in Hungarian for the first time, and the rest of the excerpts were translated by István Szabó from Russian and published in Szolnok in 1992.

Considering that the stories of Narts are little known in the Hungarian academic life, the author will briefly present the Nart Saga, a series of legends also known as the Nart Epos. On the basis of the excerpt titled “The Hardening of Batraz”, the author concludes that the predecessors and material paraphernalia (water, fat ~ oil, salt) of Christian sacraments (baptism, confirmation, anointing of the sick, holy orders) and other rites involving unction had surfaced in pottery and iron working long before the rites themselves emerged.

Considering themes of heat perception, the author concludes from two of the excerpts that people identified the soul with body heat, whereby death is the body growing completely cold; this assumption also led to the custom of the death vigil. 20th century short stories describing pipe music are a good example of the appreciation and enormous impact of instrumental music; the author argues that people considered sounds and musical instruments as coming from God, and this view manifests in the names of ancient musical instruments.

In the following sections, the author quotes excerpts on the subject of taste, smell and sight, and concludes by providing examples of the importance of horizontal and vertical division of space for the Alan and Ossetian peoples. In the footnotes, the author considers the etymology of certain words as coming from Iranian languages, despite the fact that academic opinion considers them to be of different origin (*avat* ‘to initiate’ *denevér* ‘bat’, *edz* ‘to train’, *ház* ‘house’ > *háztűz nézés* ‘courting’ *mesüge* ‘fool’, *menázsi* ‘rations’, *rajta* ‘thereon’ *regöl* ‘to sing’ ~ *regös* ‘minstrel’).